

■ Obr. 1 Neupotz (Porýní-Falc), depot římských nádob a dalších předmětů vybagrovaný z Rýna.

K významu řek v době římské, zejména v barbariku

Voda měla pro Germány, obdobně jako pro každé jiné společenství, mnohostranný a nezastupitelný význam. Nejstarší barbary osídlenou pevninu a ostrovy severu Evropy omýval *Oceanus Germanicus* (Severní moře) a *Mare Suebicum* (Baltské moře). Sousedství moří v Dánsku a severním Německu umocnilo obzvláštní úctu obyvatel ke germánskému božstvu, která se také projevovala v oblastech pramenů, jezer nebo bažin.

■ Eduard DROBERJAR
Univerzita Hradec Králové

Výzkumy německých, dánských a švédských archeologů odkryly už řadu rozsáhlých obětíšť v místech vodních ploch s nálezy zbraní, součástí oděvů, koňských postro-

jů, vozů a dalších předmětů, včetně dřevěných a kožených (Thorsberg, Nydam, Vimose, Illerup Ådal, Ejsbøl, Skedemosse ad.) a dokonce i s lidskými oběťmi (např. Tollund, Graubelle, Gonnelsmose).

Oběti se konaly rovněž u pramenů a vřidel. Tzv. kult horkých a léčivých pramenů, známý už u Kelťů (např. duchcovský depot), byl znám i v době římské. Nejznámější u Germánů je depot v dolnosaském Bad Pyrmontu, kde se v zřídle (pozdější studni) našlo přes dvě stě předmětů především spon a také emailovaná pánev a tři denáry.

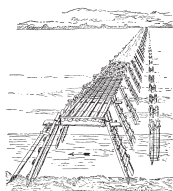
Voda jako posvátná a vzácná tekutina se získávala ze studní. Na četných sídlích z doby římské byly objeveny jednoduché kopané, někdy kamenné nebo výdřevou obložené studně.

Nejvýznamnější úlohu vodních zdrojů v barbariku však měly řeky a potoky. V zemi Germánů, která podle

Tacita (*Germania* 5) „*nahání strach hlubokými lesy, nebo odpuzuje bažinami*“, byly řeky životodárnými tepnami, kolem nichž se koncentrovaly nejen hlavní sídelní zóny, ale byly také znamenitými pomocníky migrací kmenů, obchodních karavan a vojenských výbojů. V neposlední řadě byly toky řek kromě jezer a močálovitých pralesů jediným možným geografickým rozhraním kmenových území. Ostatně dodnes mnohé hranice států jsou tvořeny řekami.

Rýn a Dunaj – hranice dvou světů

Těmi nejvíce zřetelnými hraničními útvary v Evropě byly dvě řeky, Rýn a Dunaj. Obě tvořily od augustovského období *limes Romanus* a tedy pevnou hranici se základnami (tábory) římského vojska. Na sever od nich (pravý břeh Rýna a levý Dunaje) se rozkládala *Germania Magna* (Velká či také Svobodná Germánie) neboli evropské barbarikum.

■ Obr. 2 Most přes Rýn podle Caesarových „Zápisů o válce galské“.

Pro Rýn (něm. Rhein, lat. Rhenus), dlouhý 1320 km, se připouští keltický původ jména (Renos). Dunaj (něm. Donau, lat. Danubius), jako druhá nejdelší řeka v Evropě se svými 2857 km, byl hranicí nejen mezi Germány, ale také Sarmaty a Dáky a později částečně i Huny.

Mezi horními toky Rýna a Dunaje se v trojúhelníkovitém území a uprostřed s řekou Neckarem rozkládala tzv. desátková pole (*agri decumates*). Toto území, chráněné tzv. hornogermánsko-raetským limitem bylo k římské říši přičleněno až za Vespasiana.

Velmi významnou roli při expanzi římské armády na sever obou těchto řek měly jejich hlavní přítoky, v případě Rýna pravé, u Dunaje levé. Právě podél nich se přesouvaly legie a další jednotky do nitra barbarika. Nejlepším dokladem toho jsou nám nálezy římských dočasných (polních) táborů. V předpolí Rýna byly tábory budované v Augustově době až po řeku Vezeru, a to v souvislosti s jednotlivými etapami římského tažení proti Germánům, nejprve Drusovým (12-9 př. Kr.), později Tiberiovým (1-4 po Kr.) a poté Varovým (7-9 po Kr.). Nejdále se však Římané dostali k Labi. V roce 9 př. Kr. dovedl Drusus Starší (nevládní syn Augusta), společně s Tiberiem římské legie při tažení proti Germánům pravděpodobně do okolí Magdeburku. Pro Římany pak vyvstal jako varovný prst skon Drusův, jenž podlehl následkům pádu z koně na břehu Labe.

Strategickým přítokem Rýna byly řeky Lippe (Holsterhausen, Haltern, Beckinghausen, Oberaden a Anreppen) a Lahn (Waldgirmes a Dorlar), podél nichž Římané postupně vystavěli několik těchto důležitých táborů jako základů tažení proti rýnsko-vezerským Germánům. Důležitou roli měla pro Římany také řeka Wera, resp. horní Vezera s nově objeveným táborem v Hedemündenu, který je považovaný za pozůstatek Drusova tažení proti polabským Germánům (Svébům).

Objev tábora na návrší u Marktbreit u nedaleko Würzburgu ukazuje na směr římského tažení od Rýna na východ rovněž proti Svěbům do Boiohaema, ale pravděpodobně v pozdější době, podél dlouhé (524 km)

■ Obr. 3 Germánie (barbarikum) s říční sítí podle A. Ortelia z roku 1587.

řeky Main. Někteří badatelé jej spojují se Saturninovým tažením proti Marobudovi roku 6 po Kr. Druhý proud proti Marobudovi, vedený ve stejném roce Tiberiem ze středodunajského Carnunta, směřoval také po významné řece, Moravě na sever.

Invaze římských legií podél důležitých říčních toků se v průběhu doby římské opakovala. To se týká např. zmíněného levého přítoku Dunaje – Moravy – podél níž směrem k dnešním česko-slovenským hranicím existovalo během starší doby římské velmi husté germánské (kvádské) osídlení. V době markomanských válek byla tato řeka jednou z hlavních spojin mezi římským limitem a středodunajským barbarikem. Obdobný význam měl na západním Slovensku Váh, podél něhož proniklo 855 vojáků II. legie Adiutrix pod vedením legáta Marka Valeria Maxima na přelomu let 179/180 velmi hluboko do země Kvádů až do míst dnešního Trenčína (Laugaricio), o čemž nám svědectví poskytl nápis na trenčínské skále.

Unikátní systém pro přesun legií vybudovali římscí vojáci v pozdní vládě Tiberiově podél skalnatých břehů Dunaje na území provincie Moesie (později Moesia Superior). Východně od města Viminacia mezi stanicemi Cuppae a Egeta postavili legionáři pomocí dřevěných trámů a fošen ve stěnách skal nad hladinou Dunaje tzv. vlečné cesty. Tuto

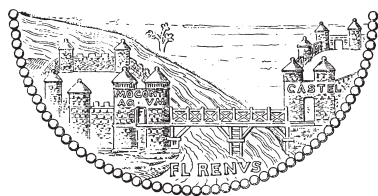
technicky velmi obtížně proveditelnou stavbu budovali vojáci stojící ve člunech. Dosáhla délky desítek kilometrů a na nebezpečném úseku byla používána i v dalších desetiletích starší doby římské.

■ Obr. 4 Ariovistus na Rýnu zachraňuje svůj život po prohrané bitvě s C. J. Caesarem.

■ Obr. 5 Marobud utíká z Čech a přes Dunaj k Římanům.

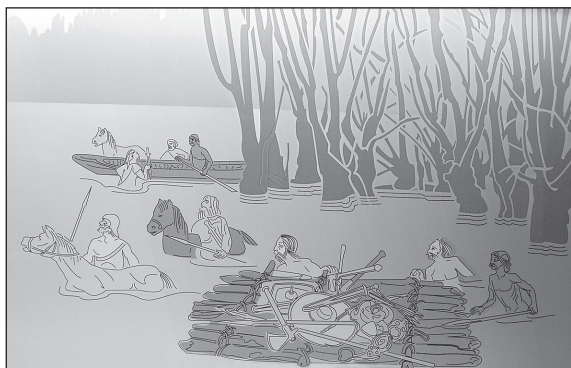

■ Obr. 6 Mohuč (Mogontiacum) a Kastel, spojené mostem přes Rýn, na římském medailonu.

Ani zdolávání přechodů přes velké vodní toky nebylo pro Římany problémem. Tam, kde neexistovaly brody, vojáci pěší i na koních přecházeli po lodních pontonových nebo dřevěných a to zakotvených mostech. Např. přes Rýn nechal první most postavit už C. J. Caesar v bojích se svěbským Ariovistem. Jiný most je znám na medailonu ze 3. století a spojoval opět na Rýnu město a tábor legie v Mogontiacu (Mohuč) s menším táborem (Kastel).

Se zdoláváním velkých řek si dokázali poradit i germánští nájezdníci. Zmíněnému Ariovistovi se Rýn stal metou, kterou dosáhl a dokonce i překročil. Nakonec si však na Rýně roku 58 př. Kr. zachránil život, když „přišel na loďku přivázanou u břehu a na ní pak před Římany unikl“ (Caesar, *Zápisky* I 53). Rovněž jeho následovník, markomanský král Marobud, přechodem přes Dunaj do římské říše hledal a našel roku 19 ochranu a azyl před svými soukmenovci.

Velké a mohutné nájezy barbarů na římskou hranici byly vždy spojeny s přechodem Rýna a Dunaje. Největší máme doloženy z doby markomanských válek a poté z doby krize římského impéria ve 30. a zejména v 50. a 60. letech 3. století v souvislosti s pádem hornogermánsko-

■ Obr. 7 Rekonstrukce převážení barbarské kořisti s římského na germánský břeh Rýna během nájezdů Alamanů a Franků na limit ve 3. století (Museum der Pfalz Speyer).

-raetského limitu, kdy Frankové a Alamani plundrovali římská města, tábory a vily na levobřeží Rýna. Kořist pak převáželi pomocí vorů a lodí na „barbarský“ břeh. Svědectvím tohoto počínání, při kterém se četné náklady převrhly, jsou depoty kovových artefaktů (nádoby, nástroje, šperky, mince ad.) vybagrované z Rýna (např. Neupotz, Hagenbach, Lingenfeld ad.).

Zvláštní způsob přechodu Rýna zvolily za tuhé zimy hordy barbarů na počátku doby stěhování národů. Po zamrzlé hladině řeky přešli Vandalové, Svěbové a Alani na Silvestra roku 406 a vtrhli do Galie, kde se zmocnili mnoha měst.

Vezera, Labe, Odra a Visla – hlavní toky germánského barbarika

Řeky měly mnohostranný význam na území barbarika. Vodní toky se stávaly životelkami obyvatel žijících podél nich a vedle hor byly nejdůležitějšími ukazateli cest a rozhraními kmenů. Břehy řek nebyly nikterak upravované a často nebylo možno přímo podél nich chodit. Velmi členité, meandrující a neregulované břehy tvořily močály a bahnité plochy. Zátopy podél některých břehů vznikaly v dobách dešťů nebo při tání sněhu. K tomu všemu dotvářel neprostupný terén bujný porost. Řeky tedy byly spíše určitými vodítky směru.

Díky antickým autorům jsou naše současné vědomosti o geografii, etnografii a také některých speciálních otázkách, jakými jsou hydrologické poměry na území germánského barbarika, na daleko větší úrovni, než znalost předchozích negermánských kultur. Za hlavní dílo je považována Tacitova „*Germania*“ (nebo-li „*De origine, situ ac moribus populis Germanorum*“), jako neocenitelný pramen pro rozsídlení jednotlivých germánských kmenů zvláště podle poloh vodních toků. Neobyčejně cenný zdroj informací pochází také od alexandrijského učenice Klaudia Ptolemaia. Nacházíme-li např. u Tacita pouhé zmínky o řekách: Rýnu s jeho přítoky Lippou a Mohanem, o Emži, Vezere, Labi se Sálou, Dunaji s přítoky Moravou, Cusem (Váh?) a o Visle, pak Klaudios Ptolemaios ve své *Hyfégése* vytvořil daleko podrobnější místopisný přehled, a to

nejen o řekách v barbariku. I tak z našeho současného pohledu tyto všeobecné vědomosti o hydrologických poměrech za hranicemi římské říše byly nevalné. Přesto Ptolemaios vytvořil cenný zdroj informací pro protohistorické bádání. Pro lokalizaci jednotlivých germánských kmenů a míst mu sloužily lodní záznamy plavců, itineráře, cestovní záznamy kupců, zprávy o vojenských výpravách a literární díla různých spisovatelů (zejména: Strabon, Velleius Paterculus, Plinius a Tacitus). Tato jeho lokalizace je s menšími nebo většími korekcemi přijímána pro starší dobu římskou dodnes.

Říční síť území osídleného Germány patřila do dvou starověkých a současných tří moří: Germánského (Severního a Baltského) a Pontského (Černého). Husté síti vodních toků na rozsáhlém území barbarika dominovaly čtyři nejdůležitější řeky: Labe a Visla, Vezera a Odra. Velmi zjednodušeně můžeme říci, že právě koryta těchto vodních toků byla ve starší době římské hranicemi tří, resp. čtyř hlavních germánských kulturních okruhů: rýnsko-veserského a severomořsko-germánského (mezi Rýnem a Vezерou/ Labem), labsko-germánského, resp. svěbského (mezi Vezерou/ Labem a Odrou, resp. podél Labe) a východogermánského (mezi Odrou a Vislou). Současně řeka Visla byla hranicí mezi Germány a ostatními barbary.

Zdá se, že už postup nejstarších germánských kmenů – Kimbrů a Teutonů – ze severu do středu Evropy částečně podél Labe, pravděpodobněji však kolem Odry a dále Moravy a Dunaje, předznamenal směr pozdějších dalších fází germánské migrace. Také expanze Svěbů ze středního Německa do Čech a dále na Moravu, Slovensko a do Dolního Rakouska na počátku doby římské se držela řek Labe, Moravy a Dunaje, obdobně to bylo i u Langobardů na sklonku doby stěhování národů.

Páteří teritoria Svěbů, žijících také na našem území, bylo 1154 km dlouhé Labe (Elbe, lat. Albis). Jeho nejdůležitější přítoky tvořily zleva Sála (Saale, 434 km) a obdobně dlouhá Vltava (430 km) a zprava Havola (Havel, 325 km) a její největší přítok Spréva (Spree, 380 km). Při dolním toku Labe bydleli Langobardi, mezi Labem a Odrou Semnoni,

kolem Sprévy Hermunduri, na horním toku Labe a v Pomoraví Markomani a konečně na sever od Dunaje zejména mezi řekami Moravou a Hronem žili Kvádové. Nejstarší archeologickou kulturu Svěbů v pozdní době laténské a časně době římské lze označit jako kulturu großromstedtskou.

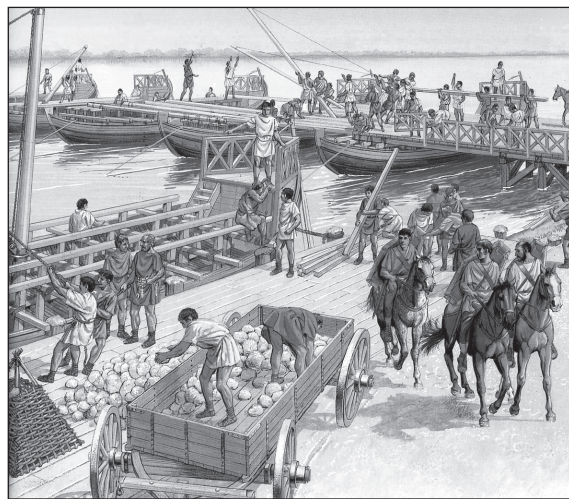
Na východ a sever od Svěbů se rozkládala země východních Germánů. Mezi dolními toky řek Odry (lat. ve starověku: Viadua, Viadrus, někdy také Svěbos) a Visly (lat. Vistula) sídlili ve starší době římské Gótové (wielbarská kultura). V mladší době římské Gótové expandovali na východ od Visly a dále na Ukrajinu. Teritorium mezi středními a horními toky Odry a Visly patřilo velké kultuře przeworské, tj. zejména Lugiům, resp. Vandalům. Později nositelé této kultury migrovali do dalších oblastí. Hlavními pravými přítoky 1047 km dlouhé Visly byl San (444 km) a Západní Bug (772 km), kolem nichž, zejména dolních toků se koncentrovalo ve starší době římské silné osídlení. Významným pravým přítokem Odry (854 km) byla dlouhá (762 km) řeka Warta, rovněž s četnými doklady germánských sídel. Mezi řekami Nisou a Správou žil další východogermánský kmen Burgundů, jehož památky jsou řazeny k luboszycké kultuře.

Ve starší době římské se kmeny stěhovaly s různou intenzitou. K těm méně expandujícím, alespoň v počátku svého vývoje, patřili tzv. severomořští Germáni (Frísové, Chau-

kové, Sasové, Anglové) při pobřeží Severního moře. Také Germáni rýnsko-vezerští, jak už název sám nejlépe vystihuje (mezi Rýnem a Vezery) se pohybovali jen na tomto území. Na středním toku Vezery žili Cheruskové, na sever od nich Angrivariové, kolem Fuldy a Werry Chattové, dále na západ Sugambrové, Usipeterové, Brukterové, Chamové a konečně při ústí Rýna Batavové. Právě Vezera (Weser, lat. Visurgis), dlouhá 744 km a tvořená soutoky Fuldy (218 km) a Werry (292 km), měla u západních Germánů velký význam. K ní směřovaly římské vojenské výpravy a kolem ní se nesčetněkrát sváděly nelitostné boje. Nejtragičtější událost pro tři Varovské legie skončila před dvěma tisíci lety v močálských pod horou Kalkriese v bitvě v Teutoburském lese mezi Emzím a Vezery na sever od Osnabrücku. Cheruský náčelník Arminius s dalšími germánskými kmeny zastavil jednu z nejrozsáhlejších římských výprav proti barbarům.

Svěbové mezi Labem a Dunajem

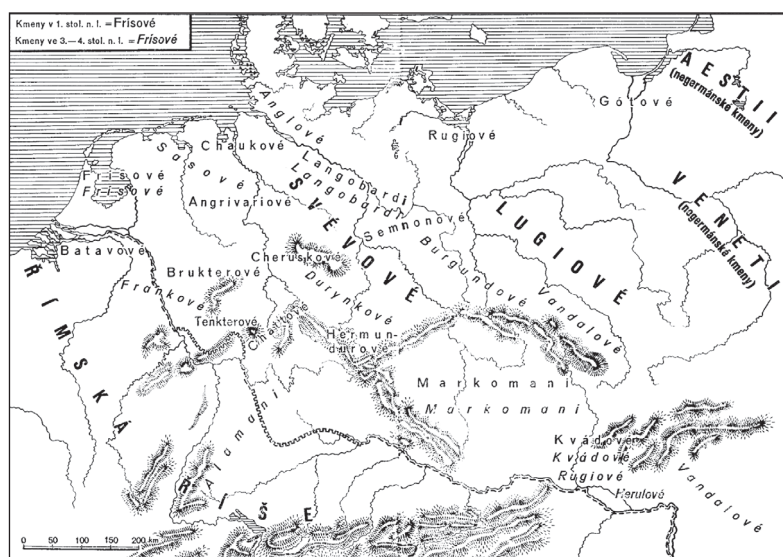
Pokud by se Římanům v Teutoburském lese podařilo vyhrát, mohla jejich říše sahát až k Labi. To byl hlavní cíl Augustových snah v římsko-germánských válkách trvajících tři desetiletí, mít Labe hranicí římské říše. Bitva v Teutoburském lese roku 9 po Kr. tomu navždy učinila konec. Tak mohli Svěbové, strážci Labe, rozšiřovat svoji říši. Její centrum si markomanský král Marobud vybral v nitru Čech. Spolu s další-

■ Obr. 8 Rekonstrukce stavby pontonového mostu přes Dunaj (podle P. Connolly).

mi kmeny svěbskými, ale i východogermánskými, vytvořil v prvních dvou desetiletích největší germánskou říši, jejímiž hranicemi byly řeky Labe, Dunaj a Visla. Svěbové (archeologicky labsko-germánský komplex nebo okruh) osídlili rozáhlé území od dolního po horní tok Labe a později pronikli, jak už bylo řečeno, až ke střednímu Dunaji. Už Tacitus nás poněkud zmátl svým tvrzením: „in Hermunduribus Albis oritur“ (tj. v zemi Hermundurů pramení Labe). Je pravděpodobné, že také v Čechách mohli žít Hermunduri. Autor však měl na mysli spíše jiný tok. Někdy se uvažovalo o Vltavě, do níž se vlévá Labe, tudíž mohlo dojít k záměně. Na jihu Čech se skutečně nacházejí početné lokality z nejstaršího horizontu doby římské (tzv. plaňanská skupina großromstedtské kultury), ale ty jsou i ve středních a severozápadních Čechách. Pravděpodobněji však je, že Tacitus za pramen Labe, resp. jeho horní tok považoval středoněmeckou řek Sálu (Saale), která je jeho levým přítokem. Právě v okolí Sály měly Hermunduri svoje kořeny a právě tam je možno sledovat na sklonku doby laténské a počátkem doby římské intenzivní osídlení s tzv. großromstedtskou kulturou.

Svěbské osídlení v Čechách, na Moravě, v Dolním Rakousku a na západním Slovensku bylo v průběhu doby římské velmi intenzivní a koncentrovalo se především kolem hlavních řek, v Čechách Labe se svými levobřežními (Bílina a Ohře) a pravobřežními (Jizera a Cidlina) přítoky. Svěbské osídlení bylo také na Berounce se zdrojnicemi Mží

■ Obr. 9 Barbarikum osídlené germánskými kmeny v době římské.

■ Obr. 10 Scéna ze sloupu Marka Aurelia zachycující přechod Římanů po dunajském mostě v době markomanských válek.

a Radbuzou. Nejen v okolí řek, ale zejména potoků, včetně jejich soutoků a pramenů se nachází hustá síť labsko-germánských sídlišť – v Čechách severozápadních (např. Lomský a Lužický potok), středních (např. Říčanský potok, Mrlina nebo Výrovka s eponymními lokalitami Plaňany a Dobříčov), východních (např. Chrudimka, Loučná, Třebůvka) ad. Také na Moravě Germáni zakládali svoje osady podél řek, krom Moravy, také kolem jejich přítoků (Dyje, Haná, Olšava).

Pro osídlení v době římské měly řeky zcela zásadní význam. Některé řeky byly splavné. Říční lodě v barbariku (zejména monoxyla), na rozdíl od četných nálezů lodí římských zejména z Rýna, jsou vzácné. V korytech řek se nacházejí také různé artefakty, ať už úmyslně tam vha-zované nebo ztracené, např. římská bronzová vědra z českého Labe ad. Určitě také docházelo k záplavám, k nimž mohou poskytnout data zejména environmentální analýzy ze zaniklých koryt apod.

Zajímavé historické zprávy se na svěbském teritoriu vztahují jen k těm řekám a údolím, kam pronikli Římané. Hlavními dunajskými levobřežními přítoky na Slovensku s doklady hustého svěbského (kvádského) osídlení byly řeky Váh (lat.

Cusus), Nitra a Hron (lat. Granus). Nad Granuou (Hronem) v zemi Kvádů psal Marcus Aurelius „Hovory k sobě“. Z tohoto území se dochovala i zajímavá zpráva o tzv. zázračném dešti, pojícím se k roku 173. V souvislosti s novým tažením proti Kvádům v rámci markomanských válek Římané pronikli do hloubky území západního Slovenska. Za letního vedra v hornaté oblasti Kvádové obklíčili římské legie pod velením Pertinaxe nebo Pompeiana a čekali, až Římané zcela vyprahnou. Nakonec strádané zachránil až nenadálý prudký dešťový příval s krupobitím a blesky, který vstoupil do dějin jako „zázračný déšť“. Tato pozoruhodná událost byla poté zvěčněna na mincích (sesterciích) s nápisem Religio Augusti („císařovou zbožností“).

Strategicky důležitými místy, kde byly zakládány nejen germánské osady, ale i římské tábory, byly soutoky. Nad soutokem Jihlavy a Svatavy a na břehu Dyje dominuje Mušov-Burgstall a Neurissen, základna X. římské legie GPF a dalších pomocných sborů, založená v době markomanských válek.

Také nepochybně mnohé boje mezi Římany a Germány, které se odehrávaly na sever od Dunaje zejména za vlády Marka Aurelia, by bylo možno spojit s nějakou řekou, protože podél nich se legie přesouvaly a budovaly tábory. Bohužel z dolnorakouského, slovenského ani jihomoravského prostředí zatím místo žádného bojiště nebylo objeveno. Rovněž pro mladší úseky doby římské nejsou místa bojišť z území barbarika známa.

Zajímavá až hrůzostrašná zpráva se dochovala z pozdější doby o „bitvě národů“, svedené na Katalaunských polích u dnešního severofrancouzského města Chalons-sur-Marne roku 451. Tady západořímský vojevůdce Aëtius porazil Huny v čele s Attilou, přičemž na obou stranách se bojů účastnila početná germánská vojska různých kmenů. Jak mohla vypadat říčka v místech bojiště bezprostředně poté, co utichl hukot zbraní a řev vojáků, nám posal romanizovaný kronikář gótského původu Jordanes (Dějiny Gótů 208). „Můžeme-li věřit starším, vzdula se říčka, která teče podél té pláně korytem s nízkými břehy, množstvím krve z ran těch, kteří zahynuli. Nerozvodnily

ji deště, jako tomu bývalo, ale neobvyklý přítok ji uvedl do prudkého pohybu a přibývající krev v ní rozpoutala příval. A ti, kteří tu byli pro své zranění vyprahlí a žízniví, nabírali vodu smíšenou s krví. Tak je smutný osud přiměl pít krev, o níž tušili, že ji prolili zranění.“ (Jordanes, *De origine actibusque Getarum* 208; citováno podle J. Buriana, *Zánik antiky*. Praha 1972, s. 48).

Tímto citátem jsme už vstoupili do bouřlivých vod doby stěhování národů, kde řeky jako hranice kmenů načas ztratily svůj význam, aby jej za další staletí postupně znovu nabyly, a to v mnohem konkrétnějším obsahu. I když ani v době římské řeky nebyly přesnými hranicemi, ale jen orientačními liniemi, pro obyvatele barbarika plnily stejnou funkci jako tepny a žíly v lidském těle.

Literatura

- v. Carnap-Bornheim, C. – Friesinger, H. (ed.) 2005: Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien. 15. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donau. Schriften des Archäologischen Landesmuseums, Ergänzungssreihe Band 3. Neumünster.
- Connolly, P. 1990: Tiberius Claudius Maximus. Ein römischer Legionär. Nürnberg.
- Dobiáš, J. 1964: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha.
- Humer, F. ed. 2006: Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole. Bad Deutsch-Altenburg.
- Kat. Speyer 2006: Geraubt und im Rhein versunken. Der Barbarenschatz. Herausgegeben vom Historischen Museum der Pfalz-Speyer. Stuttgart.
- Kokowski, A. 2005: Starożytna Polska. Od trzeciego stulecia przed narodzeniem Chrystusa do schyłku starożytności. Warszawa.
- Konen, H. 2008: Die Bedeutung und Funktion von Wasserwegen für die römische Heeresversorgung an Rhein und Donau in der frühen und hohen Kaiserzeit. In: Kühlborn, J.-S. u.a., Rom auf dem Weg nach Germanien: Geostrategie, Vormarschstrassen und Logistik. Bodentaltertümern Westfalens 45. Mainz, 303–322.
- Krüger, B. ed. 1979: Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. Berlin.
- Schlette, F. 1977: Germáni mezi Thorsbergem a Ravennou. Praha.
- Šimek, E. 1930, 1935, 1949, 1953: Velká Germanie Klaudia Ptolemaia, I–IV. Praha – Brno.

Summary

The importance of rivers during the Roman Age, especially in Barbaricum

Streams and rivers were the most important sources of water in Barbaricum. In Germania rivers were life-giving arteries on which main settlements zones concentrated and they also helped the migration of tribes, trade caravans and armies. Not least riverbeds were along with lakes and boggy forests the only possible geographical boundaries between tribal territories.